
A kultusz láthatóvá tétele

2004-ben a bécsi egyetemen létrejött a Történeti–Kultúratudományi Kar 13 szakból és intézetből, mely a kollektív életstratégiák és nézetek témáival és kérdéseivel foglalkozik történeti perspektívában. A vizuális médiák fontossága mint a kultúrtörténeti és történeti kutatás tárgya, valamint ábrázolásainak eszközei indokoltá tették, hogy egy közös kutatási súlypont jöjjön létre „Vizuális kultúrtörténet – a vizualitás kulturái és eszközei” címen. Ennek az eredménye a kötet, melyben a fakultás hét tudományterületének 17 kutatója készített tanulmányt, amelyek a vizuális ábrázolásnak és a láthatóvá tétel konkretizálásának stratégiáit követik nyomon a kultusz széles területén. A kultusz fogalma tágasra van hagyva, és a kollektív tisztelet formáit írja le vallási, quasi-vallási és profán összefüggésekben. Érdeklődési körébe tartozik a kultuszgyakorlás praktikája és a manifesztációja.

Az egész kötet öt fejezetbe osztása nem határokat jelent, hanem szempontokat, amelyek az egyes tanulmányokban az előtérben állnak. Az egyes írások példászerűen kérdésekre, módszertani vizsgálatokra, vitákra és megoldási javaslatokra terjednek ki, amelyekhez minden további példa a mindennapok valamint a tudomány területéről adalékot szolgáltatathat.

Az első fejezet: Tárgyak: a kultusz megrendezése. A tudománytörténész, *M. Klemun* (Kalapácskultusz és geológia) azt mutatja be, hogy a kalapács mint a geológus munkaeszköze hogyan vált a gyakorlati eszközből a tudományterület széles körben használt jelvényévé, amelyben a diszciplína magától értetődően mint empirikusan megalapozott kutatás fejeződött ki. Ráadásul a szakma nagyjaitól használt kalapácsokat a Geológiai Intézetben összegyűjtötték – a használat a tárgyaknak aurát teremtett, a tudományos teljesítmény bizonyítékai lettek. Az Intézet alapítójának a mellképe alá mint egy áldozati adományt helyezték el. Ennek a megőrzése az eszköznek kultusz-statuszt biztosított, valamint törekvést arra, hogy a későbbi generációk vegyenek részt a kiépítési időszak fényében.

Az európai etnológiával foglalkozó *H. Nikitsch* („Egy kiáltás vezette a kezem...” Kis transzcendenciák autografikus vizualizációjához) arra em-

lékeztet, hogy a kéziratot bejegyzések, melyek a szöveg tartalmához kapcsolódnak, kifejezőerővel rendelkeznek: egy személyes aktus látható manifesztációjaként hangulatokat, emóciókat dokumentálhatnak. Nikitsch olyan vendégkönyvek bejegyzéseit vizsgálja és interpretálja, melyek múzeumokban, templomokban és kiállítóhelyeken voltak kitéve, és spontán megnyilvánulásokra adtak alkalmat. Példái az 1930-as, az 1980-as és a 2010/11-es évekből származnak. Kérdése az, hogy ezek mennyire ábrázolják az individuális kultuszok formáját mint a mindennapok közjátékai, és mennyire szolgálhatnak a vizualizálásnak mint olyanoknak a példáiként.

A jelenkortörténész, *M. Bernold* (A totalitást látni? A napfogyatkozás mint modern megfigyelési rituálé és transzlokális médiaesemény a XX. században) azokkal az egymással versengő és ellentmondásos formákkal foglalkozik, melyekben a teljes napfogyatkozás természeti jelensége a XIX. század óta modern látványossággá és transzlokális médiaeseménnyé válik. A fekete nap képében a megfigyelés maga mint az értelem megfigyelése is történetileg és mediálisan kerül tárgyalásra. Az utolsó teljes napfogyatkozás Közép-Európában 1999 augusztusában valóságos médiaeseménnyé vált, mely a helyi és országos médiák révén megtalálta útját az osztársadalmi kommunikációs folyamatba. Már a mediális beharangozásokban nagy teret kapott, hol az évszázad, hol az évezred eseményének nyilvánították. 1999 után 2001-ben Afrikában, 2009-ben Ázsia nagy részén a napfogyatkozásról szóló tudósítások domináltak a tévében. Mint internetes esemény is sokféle formában jelent meg (Twitter, blogok, Webcast, Webstreaming). Emberek százai ültek autóba vagy szálltak vonatra, hogy elérjék a teljes napfogyatkozás zónáját, és lássák, fotografálják a jelenséget. Az interneten jelentkezni lehetett utazásra „a fekete naphoz”.

A második fejezet: Szubjektum: a kultikus tapasztalat. A judaista *G. Langer* (A vallás vizualizálása Soma Morgenstern „Véroszlop”-ában) Morgenstern művének egy jelenetével foglalkozik, melyben egy SS által elfoglalt ukrán faluról ír. A megszentelt zsinagóga falán egy festmény volt két megfeszített zsidóval, szívük helyén vörös-csillaggal, körülvéve táncoló alakokkal. A képek ellenálltak minden eltávolítási kísérletnek, és csak akkor tűntek el, amikor a Vörös Hadsereg felszabadította a falut, és egy lövés a vörös-csillagra egy titkos ajtót nyitott meg, mely mögött egy több koncentrációs tábornak megjárta zsidó rejtőzött. A motívumok kombinációja első látásra meghökkentő, sőt provokatív. A zsidó hagyomány feloldása, a keresztény motívum integrálásával, a megfeszítés felhasználásával arra, hogy a zsidók szenvedésének szimbólumává tegeye.

A médiakutató és történész, *M. Lehner* (A mindennapi kultusztól a napi kultuszig. A mozi látványtapasztalatai) az első mozifilmek képtartalmával és az azokra adott reakciókkal foglalkozik. A mindennapi jelenetek képei – egy vonat megérkezése, a reggeli elfogyasztása – az új médium révén új státuszt kap. A mindennapok kultusza a szórakoztatás kultuszához vezetett. A filmben az ember uralni tudja a teret és az időt, a film egy világot teremt, amely konkurálni tud a világ más jelenségeivel. A láthatóvá tétel maga válik kultusszá.

A harmadik fejezet: Személyi kultusz. A legújabb-kori történész, *K. Raminger* (Tisztelet az akarat ellenére: António de Oliveira Salazar. Egy láthatatlan diktátor vizuális reprezentációja) a diktátor Salazar személyi kultuszának specifikumait vizsgálja. Salazar 1932–1968-ig volt Portugália miniszterelnöke, és a nyilvános szereplésektől inkább tartózkodott. Az egykori író és képi források mellett a szerző elemzi a Salazar halála után készült színdarabokat és filmeket is, melyek személyével foglalkoznak. Említésre méltó személyének stilizálása a hivatalos médiában. Mindvégig mint hazája jólétéért fáradozó állami hivatalnok jelenik meg, szerény és önzetlen emberként.

A jelenkortörténész, *K. Sabo* (A múlt kultusza. A nacionalista hősalak rekonstrukciójához „A koszovói csata” című szerb filmben) azt mutatja be, hogy 1989-ben, a 600 évvel korábban a törökök ellen lezajlott rigómezei csatát miként instrumentalizálták a szerb nemzeti identitás megerősítésére. Slobodan Milosevic az évforduló alkalmából a helyszínen beszédet tartott, melyben a szocialista retorikát a szerb nacionalizmussal és az egységre buzdítással kapcsolta össze. Előszóval mutattak egy felvételt, melyen Milosevic mögött 1389 és 1989 párhuzamba állítása volt látható. A belgrádi televízió filmet közvetített „A koszovói csatáról” – mely az állami csatornának a legnagyobb játékfilmje volt az 1989-es évben –, ebben a főhős anakronisztikusan a szerb egységre törekszik, az áldozati mítosz toposzát szolgálja és a törökök elleni harcot a kereszténység megmentéseként stilizálja.

A negyedik fejezet: Kultuszterek. A klasszika-archeológus, *M. Meyer* (Régi kultuszok új tető alatt: A kultuszközösség vizualizálása az athéni Erechtheionban) az athéni Akropolison álló Athéna templom különleges formájával foglalkozik, amelyet a Kr. e. V. század utolsó harmadában építettek, és ma Erechtheionként ismert. Ez az épület a helyhez kötődő több eredetkultuszt egyesít egy tető alatt. Ez a kombináció a különböző járószintek, markáns felépítésbeli különbségek és hozzáépítések révén válik láthatóvá. A kultuszhelyek összekötik Athénét Attika őstörténetének alakjaival, mint Erechtheus, Kekrops, Pandrosos, és jobban kiemelik Athéné városvédő funkcióját.

A művészettörténész, *G. Fingarova* (A bizánci hidak mint kultusz tárgyak?) kimutatja, hogy a bizánci hidak, gyakrabban mint gondolnánk, olyan helyek voltak, melyek a kultusz vizualizálására szolgáltak, ill. maguk is kultusz tárgyak voltak. Utóbbi arra az antik koncepcióra vezethető vissza, hogy a hidak a folyón átíveltek, és a folyóistenek – mint az adott víz megtestesítői – kultikus tiszteletet élveztek, így a hidaknak is integrálódniuk kellett ennek a kultusznak a rendszerébe. A bizánci időkben ezt kereszt vagy megfelelő felirat elhelyezésével juttatták kifejezésre.

Az európai etológus, *J. Wietschorke* (Szakrális terek szimbolikus rendje. Vázlat a vizuális és politikai kultúrtörténethez) a szakrális tér, vallási gyakorlat és vizuális kultúra összefüggésének vizsgálatát végzi el a Mariahilfer templom és a Fogadalmi templom (Votivkirche) példáján (mindkettő Bécsben van). A templomot az építészet, festészet, szobrászat és iparművészet összművészetének tartja. A szakrális tér szervezése meghatározott szimbolikus rendet követ. Határvonalat húz a szakrális és a profán tér között. A Fogadalmi templom egy 1853-ban, Ferenc József ellen elkövetett merénylet appropóján épült, az osztrák nép hálóját fejezte ki a megmenekülésért.

Az ötödik fejezet: A kultuszgyakorlat manifesztációi. A klasszika-archeológus, *S. Th. Schipporeit* (Görög fogadalmi terrakották. Sorozatképek és egyéni kérés) annak a kérdésnek néz utána, hogy a kisméretű fogadalmi agyagszobrocskák a kérelt istenségnek az ábrázolási-e, és esetleg következtetni lehet belőlük az elveszett kultuszszoborra, vagy az áldozó ábrázolásai. A szerző arra az eredményre jut, hogy ezek a hívő ember névtelen, sematikus képei, amik egyúttal alkalmasak voltak arra, hogy az imával és az áldozattal együtt a személyes kérést is sikerrel képviseljék az istenség előtt.

A klasszika-archeológus, *G. Schörner* (Az áldozás képei: A kisázsiai rituális ábrázolások elbeszélési módjához) az áldozati szertartások képi ábrázolását vizsgálja a császárkori Kis-Ázsiában abból a szempontból, hogy mi bennük a narrativitás. Megállapítja, hogy a frízek ábrázolásain nincs sem térbeli, sem időbeli egység. A résztvevőknek nincsenek portrészzerű vonásai, tehát nem individualizáltak, kivéve a császári család tagjait. Az egymásra következő események zsánerjelenetek individualizálási szándék nélkül, tehát korlátozott narrativitásról van szó.

A numizmatikus, *H. Emmering* (Láthatatlan kultusz: Pénzek és érmék az alapköben és a toronygombokban) egy egész más területen foglalkozik az áldozattal. Templomok és kolostorok építésénél az alapfalakba vagy a toronygombokba rituálisan helyeztek el pénzérméket már a X. századtól kezdve, hogy az épületnek jó sorsot biztosítsanak. Az újkor elején olyan

medaillonokat helyeztek el, melyeken az építető portréja volt látható, illetve az épület ábrázolása, így előtérbe került az építető dicsőségének a megörökítése. Ezek az elemek mindmáig jelen vannak az alapkőletételeknél.

Bár a téma érdekes, mégis nehéz olvasmányról van szó. Részben erősen elméleti jellegű fejtegetésekből áll, részben pedig nagyon eltérő tematikákból áll össze. Gyakran erőltetettnek tűnik a tanulmányok összeválogatása egyetlen gondolatkörnek, a kultusz láthatóvá tételének a keretébe. Az egész kötet lazán összefüggő tanulmányok halmazaként hat, a gondolati összefüggés szálait csak nagy igyekezettel lehet felfedezni.

Visualisierung von Kult (A kultusz láthatóvá tétele). Hg. Marion Meyer, Deborah Klimburg-Salter. Böhlau Verlag Wien, Köln, Weimar 2014. 431 o.

Gesztelyi Tamás